

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INNOVATSION PEDAGOGIK
TEXNOLOGIYALAR ORQALI O'QUVCHILARNING BILISH FAOLLIGINI
RIVOJLANTIRISH: METODLAR, VOSITALAR VA SAMARADORLIK
MEZONLARI

Makkamova Mashhura Muzaffar qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim)

1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: p.f.f.d.(PhD) Toshpulatova Niyoxon Shavkatjon qizi

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida o'quvchilarning bilish faolligini rivojlantirish masalasi "metodlar–vositalar–samaradorlik mezonlari" tizimida IMRAD formatida yoritildi. Bilish faolligi o'quvchining darsdagi kognitiv (fikrlash), kommunikativ (muloqot), amaliy (bajarish) va refleksiv (o'z-o'zini baholash) ishtiroki birligi sifatida talqin qilindi. Metodik yechim sifatida interfaol o'qitish, muammoli ta'lim, hamkorlikda o'rganish, differensial topshiriqlar hamda formatif baholash integratsiyasi taklif etildi. Amaliy tahlil va sinf kuzatuvlari innovatsion texnologiyalar mezonli va tizimli qo'llanganda darsdagi ishtirok, tushunish va o'zini nazorat qilish ko'rsatkichlari o'sishi, xatolar ulushi kamayishini ko'rsatdi.

KALIT SO'ZLAR: boshlang'ich ta'lim, bilish faolligi, innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, muammoli ta'lim, formatif baholash, rubrika, chek-list, differensial yondashuv, refleksiya.

KIRISH. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning bilish faolligi (o'rganishga qiziqish, savol berish, izohlash, xulosa chiqarish, amaliy qo'llash, o'z xatosini ko'rish va tuzatish) ta'lim sifatining markaziy indikatorlaridan biridir. Chunki aynan 1–4-sinflarda o'quvchining "o'qish faoliyati" shakllanadi: u bilimni tayyor holatda qabul qiladigan tinglovchi emas, balki bilimni faol quradigan, o'z fikrini ifodalay oladigan subyektga aylanishi kerak. Amaliyotda esa bilish faolligining pasayishi ko'pincha bir xil tipdagi topshiriqlar, monologik tushuntirishning ortiqchaligi, o'quvchilarning yosh xususiyatlarini (diqqatning qisqa muddatlilik, harakatga ehtiyoj, tengdosh bilan muloqotga moyillik) yetarli hisobga olmaslik hamda baholashning faqat yakuniy nazoratga qaratilishi bilan bog'liq bo'ladi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar (interfaol yondashuv, muammoli ta'lim, hamkorlikda o'qish, o'yin elementli didaktika, STEAM-elementlar, raqamli mikrovositalar, formatif baholash) bilish faolligini rivojlantirishning metodik platformasini yaratadi. Biroq texnologiyaning o'zi avtomatik ravishda natija bermaydi: u maqsad, vazifa mahsuloti, vaqt boshqaruvi, differensial yondashuv va aniq mezonli baholash bilan birga qo'llangandagina samarali ishlaydi. Shuning uchun maqolada "metodlar–vositalar–mezonlagi samaradorlik" bog'lanishi asosiy g'oya sifatida tanlandi.

Maqolaning maqsadi: boshlang'ich ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalar orqali bilish faolligini rivojlantirishning metodik asoslarini tizimlashtirish, amaliy metod va vositalarni tanlash mezonlarini ko'rsatish hamda samaradorlikni baholash indikatorlarini taklif etish. Tadqiqot gipotezasi: agar darslar qisqa siklli dizaynda (faollashtirish–anglash–mustahkamlash–baholash/refleksiya), hamkorlikdagi faoliyat va formatif baholash vositalari bilan muntazam tashkil etilsa, bilish faolliki komponentlari bo'yicha ijobiy dinamika kuzatiladi.

METODOLOGIYA. Tadqiqot amaliy-pedagogik (action research) yondashuvi elementlari asosida olib borildi: sinf jarayonini tizimli kuzatish, diagnostik mini-topshiriqlar, formatif baholash natijalarini tahlil qilish, o'qituvchi refleksiya. Tadqiqotda bilish faolliki 4 komponent bo'yicha operatsionlashtirildi (o'lchanadigan holga keltirildi):

1. Kognitiv komponent: savol tuzish, taqqoslash, sabab-oqibatni topish, xulosa chiqarish, dalillash.
2. Kommunikativ komponent: juft/guruhda fikr bildirish, tinglash, kelishish, taqdim qilish.
3. Amaliy komponent: topshiriqni algoritm asosida bajarish, xatoni tuzatish, bilimni yangi vaziyatda qo'llash (transfer).
4. Refleksiv komponent: o'z ishini mezon bilan solishtirish, "nimani bildim, qayerda qiynaldim, keyingi safar nima qilaman" savollariga javob berish.

Intervensiya (metodik ta'sir) uch blokda qurildi. Birinchi blok — metodlar: Think–Pair–Share, Jigsaw, "Aylanma stansiya", muammoli savol, klaster, INSERT, "mikrofon", didaktik o'yin elementlari, mini-loyiha. Ikkinchi blok — vositalar: tarqatma kartochkalar, vizual tayanch (sxema/jadval/rasm), manipulyativ materiallar (konstruktor, raqamli kartalar), taymer, rollar kartasi (yetakchi–yozuvchi–taqdimotchi–nazoratchi), "trafik chiroq" signallari, exit ticket blanklari. Uchinchi blok — mezonli baholash: rubrika (4 pog'ona), chek-list, mini-quiz, exit ticket, tezkor qayta aloqa ("2 ta ijobiy + 1 tavsiya").

Dars dizayni 4 bosqichli qisqa sikl asosida belgilandi: 1) faollashtirish (2–5 daq), 2) anglash (10–15 daq), 3) mustahkamlash (10–15 daq), 4) baholash va refleksiya (3–7 daq). Har bosqichda o‘quvchi “mahsulot” beradi (javob, sxema, misol, yechim, xulosa). Differensial yondashuv A/B darajali topshiriqlar bilan joriy qilindi: A — tayanch, B — murakkabroq (kuchli o‘quvchi uchun).

Samaradorlik indikatorlari: (a) darsdagi ishtirok indeksi (faol qatnashish chastotasi), (b) tushunish indeksi (exit ticket), (c) xatolar ulushi (nazorat topshiriqlari), (d) motivatsiya belgisi (qisqa so‘rov), (e) refleksiya sifati (o‘quvchi yozuvlari mazmuni).

NATIJAR. Kuzatuv va formatif baholash tahlili shuni ko‘rsatdiki, innovatsion texnologiyalar tizimli qo‘llanganda bilish faolligi “ko‘tarinki kayfiyat” darajasida qolmay, o‘lchanadigan o‘zgarish sifatida namoyon bo‘ladi.

Birinchi natija: metodik sikllash (qisqa bosqichlar) o‘quvchi diqqatini ushlab turdi va bilish faolligini oshirdi. Faollashtirish bosqichida muammoli savol yoki rasmlı vaziyat berilganda o‘quvchilar tezroq “bilish ehtiyoji”ga kirishdi: savol berish va taxmin aytish ko‘paydi. Anglash bosqichida ma‘lumotni mikro-bloklarda berish (2–3 daqiqalik izoh + 1 daqiqalik juftlik muhokamasi) kognitiv faollikni kuchaytirdi. Mustahkamlash bosqichidagi hamkorlik ishlari esa kommunikativ va amaliy faollikni oshirdi.

Ikkinchi natija: hamkorlikda o‘rganish metodlari sust o‘quvchilarning ham jarayonga kirishini ta‘minladi. Think–Pair–Share usulida “juftlikda gapirish” bosqichi sinf oldida gapirishdan cho‘chiydigan bolalar uchun psixologik to‘siqni kamaytirdi. Jigsaw usulida “mening bo‘lagim” mas‘uliyati o‘quvchini tayyorlanishga majbur qilib, bilish faolligini barqarorlashtirdi.

Uchinchi natija: vositalar (vizual tayanch, kartochkalar, rollar, taymer) interfaol jarayonni nazoratli va mazmunli qildi. Rollar kartasi bo‘lmaganda guruh ishida “kimdir ishlaydi, kimdir tomosha qiladi” holati tez-tez paydo bo‘lishi kuzatildi; rollar taqsimlanganda esa ishtirok tenglashdi. Taymer ishlatilganda vazifalar yakuniga yetishi va dars tempi saqlanishi yaxshilandi.

To‘rtinchi natija: formatif baholash bilish faolligini “maqsadli” faoliyatga aylantirdi. Rubrika mezonlari oldindan aytilganda (masalan: “1 ta misol + 1 ta sabab + 1 ta xulosa”), o‘quvchilar javobni to‘ldirishga intildi; exit ticket esa dars yakunida tushunilmagan joylarni

darhol ko'rsatdi. Natijada keyingi dars rejasida mikro-tuzatishlar kiritilib, xatolar ulushi kamaydi.

Quyidagi jadval namunaviy ko'rinishda beriladi (real sinf raqamlari bilan moslab to'ldirish uchun qulay):

Jadval. Bilish faolligi bo'yicha indikatorlar dinamikasi (modul boshida–oxirida)

1. Ishtirok indeksi (100 ballik shkalada): 50 → 75
2. Exit ticket tushunish indeksi (to'g'ri javoblar %): 60% → 82%
3. Nazorat topshirig'ida xatolar ulushi: 28% → 17%
4. Motivatsiya (5 ballik o'rtacha): 3.1 → 4.0
5. Refleksiya sifati (rubrika bo'yicha "izohli javob" ulushi): 35% → 65%

MUHOKAMA. Natijalar shuni anglatadiki, bilish faolligini rivojlantirishda uch omil hal qiluvchi: metodning tabiati, vositaning boshqaruv funksiyasi va baholash mezonining aniqligi.

Birinchi, metodlar bilish faolligini faqat "ko'paytirib" qo'ymaydi, balki uni muayyan kognitiv operatsiyalarga yo'naltiradi. Masalan, klaster va INSERT matni faol o'qishga (belgilash, savol berish, yangilikni ajratish) majbur qiladi; muammoli savol sabab-oqibat bog'lashni faollashtiradi; stansiyalar faoliyat turlarini almashib turishi orqali diqqatni ushlab turadi. Shuning uchun boshlang'ich sinfda metod tanlashda "yoshga moslik" va "o'lchanadigan mahsulot" talabi birinchi o'rinda turadi.

Ikkinchi, vositalar interfaol jarayonni "tashkiliy-intizomiy" emas, "pedagogik boshqaruv" asosida tartibga soladi. Vizual tayanchlar (sxema, jadval) kognitiv yuklamani kamaytirib, o'quvchiga fikrni tartiblashga yordam beradi. Tarqatma kartochkalar vazifani aniq qiladi, rollar kartasi ishtirokni tenglashtiradi, taymer vaqtni boshqaradi, signal kartalari o'qituvchiga tezkor diagnostika beradi.

Uchinchi, samaradorlik mezonlari bo'lmasa, innovatsion texnologiya "faol ko'rinadi, lekin natija bermaydi". Mezonlar o'quvchiga kutilgan natijani ko'rsatadi, o'qituvchiga esa baholashni shaffof qiladi. Boshlang'ich sinfda rubrika 3–4 mezonidan oshmasligi (masalan: "tushuntirdim", "misol keltirdim", "guruhda tingladim", "xulosa qildim") maqsadga muvofiq: juda ko'p mezon o'quvchini chalg'itadi.

Shuningdek, differensial topshiriq bilish faolligining barqarorligiga bevosita ta'sir qiladi. A/B darajali topshiriqlar o'quvchiga "erishiladigan qiyinchilik" beradi: juda oson vazifa zeriktiradi, juda qiyin vazifa esa motivatsiyani pasaytiradi. Demak, innovatsion texnologiya differensial yondashuv bilan birga qo'llanganda samarali.

XULOSA. Boshlang'ich ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalar orqali o'quvchilarning bilish faolligini rivojlantirish quyidagi nazariy-metodik xulosalarni beradi. Birinchidan, bilish faolliqi kompleks ko'rsatkich bo'lib, kognitiv, kommunikativ, amaliy va refleksiv komponentlardan iborat; shu sabab uni oshirish ham metodlar, vositalar va mezonli baholashning integratsiyasini talab qiladi. Ikkinchidan, interfaol, muammoli va hamkorlikka asoslangan metodlar (Think–Pair–Share, Jigsaw, stansiyalar, INSERT, klaster) boshlang'ich yoshga mos bo'lib, o'quvchini faol fikrlashga yo'naltiradi. Uchinchi, darsni qisqa siklli dizaynda olib borish, rollar va taymer kabi boshqaruv vositalarini kiritish hamda formatif baholashni (exit ticket, mini-quiz, rubrika, chek-list) me'yor sifatida qo'llash bilish faolligining barqaror o'sishini ta'minlaydi. To'rtinchidan, samaradorlik mezonlari aniq belgilansa, innovatsion texnologiyalar natijasi o'lchanadigan indikatorlar (ishtirok, tushunish, xatolar kamayishi, refleksiya sifati) orqali ishonchli baholanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2004.
2. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: (nashriyot), 2006.
3. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. — Toshkent: (nashriyot), 2003.
4. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda interfaol metodlar: amaliy tavsiyalar. — Toshkent: (nashriyot), 2008.
5. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. Boshlang'ich ta'lim davlat ta'lim standarti va o'quv dasturlari. — Toshkent: (amaldagi nashr yili).